

Fetüsün Öğrenme Kapasitesi: Eğitimin Doğum Öncesi Temelleri

Öz

Anne rahmindeki bebeğin öğrenme potansiyeline sahip olduğunun bilimsel verilerle ortaya konması, insan gelişimi açısından dikkat çekici bir duruma işaret etmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar ve uygulamalar her bir hücrenin, yaşamın temel unsurlarını barındırdığını; bilişsel, duygusal ve algısal kapasitelere sahip, öğrenebilen, acı deneyimleyebilen ve eğitime açık bir bireyin gelişimsel temellerini oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca bu çalışma ve uygulamalarla elde edilen bulgulara dayanarak insanın bütün hayatının, anne karnındaki gelişmesi temel olmak üzere, doğumdan sonraki ilk beş yılda büyük ölçüde şekillendiği ve çocuk eğitiminde bu dönemin çok önemli olduğu da belirtmiştir. Dahası anne babanın bilinçli özeniyle ve istendik çevre şartlarının oluşturulmasıyla çocuğun istenilen alanda daha iyi yetiştirilebileceği ve geliştirilebileceği de savunulmuştur. Çocuk eğitiminde bu dönemin önemi, onun bedensel ve ruhsal gelişiminde dayandığı temelleri gündeme getirmektedir. Bu makale, doğum öncesi dönemde anne rahminde gerçekleşmesi muhtemel olan bu eğitimin temellerini ele almaktadır. Kendine çizdiği sınırlar dahilinde konuyla ilgili akademik kaynaklarda ve yayınlarda literatür taraması yapılarak elde edilen bilgilerin analiz edilmesiyle hazırlanan bu çalışma, doğum öncesi eğitimin temellerini ve bu bağlamda bu eğitimin önemini ve doğru eğitim stratejileriyle nasıl desteklenebileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ülkemizde eğitim bağlamında doğum öncesi dönemi spesifik olarak inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı olması, bu çalışmayı özgün ve alan yazına pratik bir katkı sunmakla önemli kılmaktadır. Çalışma, teorik çerçevenin yanı sıra pratik öneriler sunarak, eğitimin doğum öncesi başladığı sonucuna ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Doğum Öncesi Eğitim, Nörobilişsel Kanıtlar, Davranışsal Kanıtlar, Fıtrat.

İsmail Polat¹

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Atatürk Ortaokulu Öğretmen,
ipolat09@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5744-7362

Atıf Bilgisi:

Polat, İ. (2025). Fetüsün öğrenme kapasitesi: Eğitimin doğum öncesi temelleri. *Akademi Karabük Dergisi (AKADER)*, 9 (1), 70-87.

Fetal Learning Capacity: The Prenatal Foundations of Education

Abstract

The scientific evidence demonstrating that a fetus in the womb possesses learning potential highlights a significant aspect of human development. Studies and practices in this field have shown that each cell contains the fundamental elements of life and forms the developmental basis of an individual with cognitive, emotional, and perceptual capacities, an individual capable of learning, experiencing pain, and being receptive to education. In addition, based on the findings obtained through these studies and applications, it has been stated that a person's entire life is shaped to a great extent in the first five years after birth, including the development in the womb, and that this period is very important in child education. Moreover, it has been argued that the child can be better raised and developed in the desired field (religion, science, art, language, etc.) with the conscious care of the parents and the creation of the desired environmental conditions. The importance of this period in child education brings to the fore the foundations on which it is based. This study, which was prepared by analyzing the information obtained by conducting a literature review in academic sources and publications on the subject within its own limits, aims to reveal the foundations of prenatal education and, in this context, the importance of this education and how it can be supported with the right education strategies. The fact that studies specifically examining the prenatal period in the context of education in our country are quite limited makes this study original and important as it offers a practical contribution to the literature. The study, by providing both a theoretical framework and practical recommendations, concludes that education begins before birth.

Keywords: Education, Prenatal Education, Neurocognitive Evidence, Behavioral Evidence, Nature.

İsmail Polat¹

¹ Dr., Teacher at Atatürk Secondary School, Ministry of National Education, ipolat09@hotmail.com,
ORCID: 0000-0001-5744-7362

Atıf Bilgisi:

Polat, İ. (2025). Fetüsün öğrenme kapasitesi: Eğitimin doğum öncesi temelleri. *Akademi Karabük Dergisi (AKADER)*, 9 (1), 69-86.

1. Giriş

İnsanın hayatı, evreni ve evrenin içinde kendisini anlama ve anlamlandırma çabası çok eski bir olgudur. İnsanın kendisini, kendi gelişiminin yasalarını tam anlamıyla kavraması, bilmesi, eğitim olayını da doğru anlamasını ve onu doğru bir şekilde biçimlendirmesini sağlar. İnsanlar öylesine amaçsız yaratılmış varlıklar değildir. İnsan, yeryüzünde ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurma görevi ile yaratılmıştır (Fazlurrahman, 1998, s.51). İslam teolojisinde bu görev “emanet” olarak belirtilmiştir (Ahzab, 33/72). Bu görevi yerine getirmek için özgür irade ile donatılan insan, bu özelliğiyle de yaratılanlar arasında eşsiz bir konuma sahiptir. İnsanların çoğunun bu görevi reddetmeleri veya geleceğe yönelik ahlaki amaçlara katkıda bulunmamaları ve bunu anlamama konusunda ısrar etmeleri tarih boyunca birçok felakete neden olmuştur (Fazlurrahman, 1998, s.52). Bu açıdan bakıldığında insanın hem rabbine hem kendisine hem de içine doğduğu dünyaya karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle insan, dünyada düzeni ve evrendeki uyumun sürekliliğini sağlamak için bulunmaktadır.

Evrendeki uyum ve dünyadaki düzen, yaşamın, hayatta kalmanın, evrensel gelişimin temelidir. Bu uyumun, birliğin ve bütünselliğin yasalarına insan da tabidir. Yani insan kendi varoluşu uğruna doğaya istediğini yapamaz. Eğer hayatta kalmak istiyorsa evrensel yasalarını kendi biyolojik varlığının temelleri olarak araştırmak ve anlamak zorundadır. Bu temel ilke bir anlamda eğitim için de geçerlidir. Bu nedenle insanın gelişim yasalarının araştırılması gerekir. Eğitim, sadece insanın yönlendirilmesi ve etkilenmesi olarak anlaşılmamalı aynı zamanda, varlık sahnesine çıkmaya başladığı andan itibaren (embriyo) gözlemlenmesi ve araştırılması şeklinde de olmalıdır. Başka bir ifadeyle eğitim insanla ilgili bilimsel inceleme sonuçları üzerine kurulmalı ve insanlığı bilmeye yardımcı olmalıdır. Bu anlamda eğitimin amacı çocuğun varlık sahnesine çıktığı andan itibaren keşfi ve ruhsal yapısının bilimsel incelenmesi olmalıdır (Korkmaz, 2012, ss.57-58). Burada insanı araştırma ve gözleme işini anne rahmine kadar götürmenin nedeni bir insanı oluşturan tüm unsurların, embriyonun içinde bulunmasındandır. Evrendeki uyum ve bütünsellik embriyonun gelişimini belirlemede de etkili olmaktadır.

Kuşkusuz embriyonun gelişimi büyük bir bütünsellik biçiminde gerçekleşmektedir. Çocuğun içinde etkili olan güçler (unsurlar) zihinsel bir organizma ve dinamik bir birlik oluşturmakta ve bireysel olarak bağımsız olan kişilik, işlevsel birliğe yönelmektedir. Embriyo doğum öncesi dönem gelişiminde kendisini biçimlendirirken, sadece kendisini çevresine uydurmakla kalmayıp aynı zamanda bu çevrenin de kendisinin bir paçası olması için çabalamaktadır (Korkmaz, 2012, s.76). Bu nedenle bebeğin, doğacağı dünyada bağımsız ve aynı zamanda uyumlu bir kişilik sergilemesi için yaradılış gelişimine bilinçli ve bilimsel bir biçimde destek olmak hayati önem taşımaktadır.

Doğum öncesi öğrenme kapasitesi üzerine yapılan çalışmalar genellikle nörobilişsel süreçler veya eğitim psikolojisi bağlamında ele alınmıştır. Bununla birlikte bu öğrenme kapasitesinin nörobilişsel ve fitrat temellerini bir arada değerlendiren akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ancak bu konu çeşitli akademik çalışmalarda dolaylı olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmalar genellikle fetal gelişim sürecinde duyuşsal algının oluşumuna ve erken öğrenme süreçlerine odaklanarak, prenatal dönemin bilişsel gelişim üzerindeki etkilerine dair önemli tespitler içermektedir (DeCasper & Spence, 1986, ss.133-150; Hepper, 1991, ss.95, 107; Lecanuet & Schaal, 1996, ss.1, 23; Moon & Kuhl, 2013, ss.156, 160). Bu açıdan mevcut literatür, konunun biyolojik ve psikolojik yönlerini anlamak için bir temel oluşturmakta ve bu bağlamda gelecekte yapılacak çalışmalar için önemli bir referans noktası sunmaktadır. Ancak bu literatürün kapsamının sınırları olduğunu da belirtmek gerekir.

Kuşkusuz, doğum öncesi öğrenme kapasitesinin hem nörobilişsel hem de fitrat perspektifiyle ele alınması, insanın bilişsel ve manevi gelişiminin doğuştan itibaren nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli katkılar sunacaktır. Bu çalışmada doğum öncesi eğitimin metodolojik açıdan anlaşılması ele alınmaktadır. Bu bağlamda öncelikle nörobilişsel ve davranışsal kanıtlar ile Kur'an'ın açıklamaları ışığında prenatal öğrenmenin kavramsal temelleri ortaya konmakta, ardından da eğitim psikolojisi ve nörobilişsel gelişim süreçleri kapsamında doğum öncesi öğrenmenin etkileri irdelenmektedir. Konuyla ilgili akademik kaynaklar ve yayınlar taranarak hazırlanan bu çalışma, doğum öncesi öğrenmenin teorik çerçevenin yanı sıra pratik öneriler sunarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. Doğum Öncesi Eğitimin Temelleri

Eğitim, bireyin tüm yaşam döngüsünü şekillendiren kapsamlı bir süreç olup yalnızca doğum sonrası döneme indirgenemez; bu süreç, bireyin anne karnındaki gelişim evresiyle başlar (Bayraklı, 2005; Polat, 2024, ss.413, 416). Prenatal dönemde fetüs, yalnızca biyolojik gelişim süreçlerini değil, aynı zamanda çevresel, duygusal ve fizyolojik uyaranların etkisiyle öğrenme ve adaptasyon mekanizmalarına dair temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, eğitimi yalnızca postnatal döneme odaklanarak ele almak, bireyin bilişsel, duygusal ve sosyal potansiyelini anlamada eksik ve sınırlı bir perspektif sunacaktır. Bu durum, eğitimin çok boyutlu doğasının erken dönemden itibaren ele alınmasının önemine işaret eder.

Doğum öncesi eğitim, fetüsün bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini desteklemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Polat, 2024, ss.416, 418). Bu yaklaşım, fetüsün maruz kaldığı çevresel faktörler ve annenin psikolojik durumu gibi unsurların çocuğun yaşam boyu gelişimindeki etkilerini anlamaya odaklanır. Doğum öncesi eğitimin temellerini kavramak, bireyin potansiyelini en üst düzeye çıkarmak ve sağlıklı bir toplum inşa etmek için önemli bir adımdır. Bu temelleri iki kategoride incelemek mümkündür.

2.1. Nörobilişsel ve Davranışsal Kanıtlar

Doğum öncesi eğitim, bebeğin insan gelişiminin bir parçası olarak anne rahmindeki fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimini anlamayı gerektirir. Bu bağlamda hem fetüsün algı ve öğrenme süreçlerini destekleyen nörobilişsel bulguları (beyin gelişimi, duygusal algı mekanizmaları) hem de davranışsal gözlemleri (ses tanıma, klasik koşullanma, tat hafızası) bütüncül bir şekilde ele almak önem arz etmektedir.

2.1.1. Beyin Gelişimi ve Öğrenme Kapasitesi

Yaşam boyunca insan gelişimine birbirinden çeşitli şekillerde farklılaşmış açılardan bakılmıştır. Bu yaklaşımlar; gelişim psikolojisi, nörobilişsel gelişim ve bilişsel gelişim olarak ifade edilebilir. Bu yaklaşımlardan her biri insanın bir yönüne ışık tutarak o kısmı aydınlatmaya çalışmakta ve insanı daha iyi anlamaya aracılık etmektedir. Gelişim psikolojisi, bireyin oluşumundan ölümüne kadar geçen zaman içindeki bu gelişim dönemlerini, her dönemin temel özelliklerini ortaya çıkaracak araştırmalar yaparak insanların belli dönemlerinde gösterdikleri davranış örüntülerini ortaya koymaya çalışır (Erdem & Akman, 2001, s.15). İnsan gelişimi denildiği zaman, döllemeden başlayarak yaşamın sonuna kadar yer alan süreç anlaşılmaktadır (Erdem & Akman, 2001, s.41). Gelişim Psikolojisi bir zamanlar çocuk psikolojisiyle sınırlıydı. Ancak bilişin, bütün hayat boyunca geliştiğinin kabul edilmesiyle birlikte psikolojinin bu alanındaki araştırmaların kapsamı genişlemiş ve yaşamın farklı evrelerindeki bilişsel süreçlerin anlaşılması daha ayrıntılı bir şekilde

incelenmiştir. Bu genişleme, fetüsün gelişiminden yaşlılığa kadar olan süreçleri kapsayarak bireyin yaşamındaki her aşamada bilişsel değişimleri anlamaya odaklanmıştır. Gelişimsel açıdan bakıldığı zaman, insan bilişi, gelişimin ilk evresinde (döllenme) başlayan uzun bir sürecin ürünüdür. Tüm özelliklerimiz, algılarımız, anılarımız, dil ve düşünme süreçlerimiz, miras olarak aldığımız temel genetik yapıyla ve fiziksel, sosyal çevreyle yaptığımız uzun ve çeşitli etkileşimler sırasında karşılaştığımız taleplere tepki sonucunda yaşadığımız tecrübelerdeki değişikliklerle idare edilir (Erdem & Akman, 2001, s.41). Bilişin nasıl geliştiğine dair İsviçreli bilim adamı Jean Piage'nin (1896-1980) çalışmalarının yanı sıra, son zamandaki fikirler ve veriler, bilişsel gelişimi açıklayan güçleri anlamamıza önemli katkılar sağlamıştır. Son verilerden anladığımız kritik nokta, kabul edilen görüşün aksine (bebeklerin, doğal eğilimlerinin olmadığını, dünyayla ilgili yaşantılarının kaydedileceği bir "tabula rasa" ya benzedikleri görüşü) bilişin, döllenmeden yetişkinliğe kadar düzenli bir şekilde gelişmesi ve yaşa bağlı olarak bilişsel becerilerde bir düşüşün görülebilmesidir (Solso vd., 2007, s.454).

Gelişimsel bilişsel psikolojiye nörobilişsel yaklaşım ise doğum öncesi ve doğum sonrası beynin biyolojik gelişimi ve bu gelişmeyle birlikte görülen bilişsel değişiklikler üzerinde durur (Solso vd., 2007, s.454). Nörobilişsel açıdan bakıldığında algı, bellek, imgelem, dil, düşünce ve problem çözme gibi bilişsel süreçlerin temelinde nörolojik yapılar ve süreçler bulunmaktadır. Buna göre, fetüsün merkezi sinir sistemi hamileliğin erken dönemlerinden itibaren gelişmeye başlar. Beynin öğrenme ve hafıza süreçlerini yöneten hipokampus gibi yapılar, doğum öncesinde işlevsel hale gelir (Solso vd., 2007, s.469). Bu durum, fetüsün dış dünyadan gelen uyarıları algılayabilme ve işleyebilme kapasitesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Bayer & Altman, s.2007). Başka bir ifade ile sinir sistemi, vücudun diğer sistemlerinin faaliyetlerini koordine ettiğinden çok erken oluşmaya başlar ve doğuma kadar gelişimini sürdürür. Bir anne daha hamileliğinin farkına varmadan bebeğinin, insan gelişiminin en mucizevi yanı olan tüm sinir sisteminin temeli oluşmuştur (Tallack, 2007, s.44). Gebeliğin dokuzuncu haftasında beyinde 100 milyar kadar nöron ve 100 trilyon kadar bağlantı oluşmuştur. İlk oluşan organ olmasına rağmen beyin oluşumunu en son tamamlar (Tallack, 2007, s.132). Bebeğin duyuları, son üç aylık dönemde canlanır ve dünyadan ilk uyarımı çok daha net bir biçimde alır (Tallack, 2007, s.114). Bebeklerin 24-25. haftadan itibaren annesinin sesini tanıdığı, ekşi, tatlı gibi bazı tatlara büyükler gibi ağız hareketleriyle tepki verdiği araştırmalarda gözlenmiştir (Tallack, 2007, s.116). İşitme ve dokunma gibi duyularını kullanan bebek annesinden gelen etkileri hissettiği için annesi ile arasındaki bağlar güçlenir ve kendisini daha iyi duyumsar. Aslında anne ile bebeği arasında daha ilk günden beri bir iletişimin (etkileşimin) olduğu bilinmektedir (Tallack, 2007, ss.46-47). Annenin bebeğini beslemesine olanak sağlayan göbek bağı, anne ile bebeği arasında sessiz bir iletişime de olanak sağlar. Bebek ve anne göbek bağından gidip gelen hormonlarla birbirlerinin vücudundaki değişimlerin tamamından haberdar olmaktadır (Greene vd., 2010, s.22). Bu durum, bebeğin çok gelişmiş bir duyu (sinir) sistemine ve çok yüksek bir iletişim becerisine sahip olduğunu ve anne karnında iken devamlı uyarı aldığını gösterir (Keskin, 2011, s.32).

2.1.2. Ses ve Dil Tanıma

Yapılan çalışmalar, fetüslerin hamileliğin üçüncü üç aylık dönemde (trimesterinde /28. hafta) dış ortamdan gelen seslere tepki verdiğini ve bu seslerin belirli özelliklerini ayırt edebildiğini göstermektedir. Özellikle annenin sesi ve konuştuğu dil, fetüs tarafından tanınabilir hale gelir ve bu durum doğumdan sonra dil gelişimine katkı sağlar (Kuhl, 2004, ss.831, 843).

Anne karnındaki bebek, amniyon sıvısı, rahim duvarı, anne adayının karnı gibi pek çok bariyerin arkasında bulunmasına rağmen rahim içi sessiz bir ortam değildir. Yapılan birçok çalışma seslerin rahme ulaştığı gerçeğini kesinleştirmiştir. Değişik ses perdeleri ve ritim, önemli bir bozulmaya uğramadan bebeğe ulaşmaktadır. Bebek burada pek çok titreşim, ses ve harekete maruz kalır. Aslında rahim içindeki yaşam oldukça gürültülü sayılabilir. Annenin damarlarından geçen kan, barsak ve mide sesleri rahim içindeki bebeğin karşılaştığı temel seslerdir. Bunların dışında anne adayının ve diğer kişilerin sesleri de bebeğe ulaşır. Tüm bu sesler içinde doğal olarak en güçlüsü bebeğin annesinin sesidir (Yılmaz, 2004, s.24). Çünkü anne sesi bebeğe doğrudan ulaşır. Doğumdan sonra bebeğin annesinin sesine olumlu tepki vermesi ve genelde annesinin sesini duyduğunda sakinleşmesi rahim içi yaşamda aşına olduğu ve en iyi bildiği sese verdiği tepkidir (Tallack, 2007, s.117). 27. haftada ise annesinin sesi dışında dışarıdan gelen seslere ve hatta babasının sesini bile duyup tepki verebilir (Tallack, 2007, s.113). Bebeğin seslere verdiği tepkiler de değişkendir. Ani kapı çarpması ya da benzeri şiddetli bir ses (örneğin rock müzik) bebeğin anne karnında aniden sıçramasına neden olabilir. Benzer şekilde beş saniye süre ile anne karnına uygulanan yüksek frekanslı bir ses bebeğin hem kalp atım hızında hem de genel hareketliliğinde artmaya neden olur (Tallack, 2007, s.38). Öte yandan reaktif duyma adı verilen durum biraz daha farklıdır. Burada işitme kulaktaki kemikler yardımı ile değil ses dalgalarının cilt ve kemikte yarattığı titreşimler yardımı ile gerçekleşir. Anne karnındaki bebeklerin 16. gebelik haftasından yani işitme sisteminin tam olarak gelişimini tamamlamasının 8 hafta öncesinden itibaren ultrasonda seslere yanıt vermesinin açıklaması bu şekilde yapılmaktadır (Tallack, 2007, s.118).

2.1.3. Klasik Koşullanma Deneyleri

Bilim adamları yaptıkları çalışmalar sonucunda, doğum öncesi tekrarlanan çeşitli uyarıcıların fetüsü etkilediği konusunda birtakım sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre, dışarıdan verilen bir uyarıcıya anne karnındaki çocuğun tepki verdiği kanıtlanmış ve doğum öncesinde verilen zenginleştirilmiş uyarıcıların, beyinde karar verme becerilerini arttıracak fizyolojik değişiklikler oluşturacağı ve rahim içinde şartlandırmanın, yeni doğan çocuklarda belli davranış kalıplarına yol açtığı ileri sürülmüştür (Hepper, 1991, ss.95, 107). Bu durum, öğrenme kapasitesinin doğum öncesinde var olduğunu desteklemektedir.

2.1.4. Annenin Stres ve Duygusal Durumunun Etkileri

Annenin gebelik sırasında yaşadığı stres, kaygı veya olumlu duygusal durumlar, fetüsün hormonal dengesi ve beyin gelişimi üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Fetüs, bu çevresel etkilere maruz kalarak erken öğrenme süreçlerine dahil olmaktadır (Van Den Bergh vd., 2005, ss.237, 258).

Stres, günlük yaşamda karşılaşılan olayların, insan ilişkilerindeki baskının sonucu hissedilen sıkıntı ya da zorlanma durumu olarak tarif edilir (Hickin, 2002, s.44). Hatta önemli bir olay, bir bebeğin doğumu gibi sevindirici olanlar bile, strese neden olabilir. Stres fiziksel ya da zihinsel güçlüklerle verilen normal bir yanıt ve gerekli bir tepki olduğu halde aşırı boyutlara ulaşması durumunda beden ve ruh sağlığı için zararlı olabilir (Yöndem, 2011, ss.17, 23). Bireyler daha çok yapılarına bağlı olarak, farklı düzeyde stresi kaldıracabildiğinden, stresin ne zaman tehlike sınırına geldiğini ölçmenin kesin bir yolu yoktur. Bilinen şu ki uzun süreli aşırı stres insan sağlığını bozmaktadır (Açıkalın, 2006, ss.25-26).

Hiç kuşkusuz stresin sayısız zararları bulunmaktadır. Stres, gebelikte annenin bebeğiyle ruhsal olarak bağdaşmasını önlediği için annenin bebeğini sevinçle karşılamamasına ve bunun sonucu olarak da bebeğin ilerideki dengeli gelişimini önlemesine neden olmasıdır (Wechselberg & Puny, 1989, ss.54-55).

Bebek anneden çok büyük oranda hormonal etki almaktadır. Dolayısı ile biyolojik ritmi ve ruhsal dengesi, annenin uyku dönemlerinden, beslenme alışkanlıklarından ve hareketlerinden etkilenmektedir (Gökner, 2003, s.11).

Annenin strese verdiği hormonal cevap kritik bir öneme sahiptir (Hickin, 2002, s.45). Stresin de çocuk için zihinsel, bedensel ve ruhsal güçlükler getirdiği ifade edilmiştir (Hickin, 2002, s.48). Anne bir şekilde bu stres durumunu aşmaz ise bebek anne karnında “olumsuz öğrenme” durumunda kalır (Açıkalın, 2006, s.25).

Yukarıda da belirtildiği gibi bebekler beşinci aydan itibaren anne karnı dışındaki sesleri duyarlar. Her söylediğimizi anlamaları mümkün değildir. Ancak zihinsel gelişimleri ses tonumuzu çok kolay ayırt edecek şekilde gelişmiştir. Ses tonumuzdan stresli veya gevşemiş ve mutlu olduğumuzu ayırt edebilirler. Ayrıca stres sırasında annelerinin salgıladıkları hormonların onlara da ulaşması nedeniyle bu hormonların kendilerinde oluşturdukları etkileri de öğrenirler (Tallack, 2007, s.108). Huzurlu bir annenin salgıladığı hormonlar bebeklerde gevşeme etkisi yapar. Mutlu annelerin bebekleri mutluluğun tadını bilirler. Devamlı stres altındaki annelerin bebekleri ise sürekli salgılanan stres hormonlarının yarattığı rahatsızlık nedeni ile kendilerini güvensiz bir ortamda hissederler (Güllü, 2012, s.32). Doğduktan sonra ise daha hareketli ve daha hırçın, huzursuz, düzensiz ve çok ağlayan bebekler olurlar (Tunç, 1998, s.206). Anne karnında yedi aylık bir çocuğu ultrason makinesinde gözlemleyen doktorlar, çocuk tekme atmaya başladığında anne ile babaya rol gereği kavga etmelerini söyler. Bu esnada çocuğun tekmelemeyi bırakıp korkuyla büzüldüğünü görürler. Bu küçük deney bile çocuğun dış etkilere ne ölçüde açık olduğunu gösterebilmektedir.

2.1.5. Müzik ve Ritme Duyarlılık

Araştırmalar, hamilelik sırasında fetüse düzenli olarak çalınan müziklerin, doğum sonrasında hatırlanabilir olduğunu ve bu müziklere karşı sakinleştirici tepkiler oluşturduğunu göstermektedir. Bu durum, öğrenmenin ve hafızanın doğum öncesinde başladığının bir diğer kanıtıdır (Partanen vd., s.2013).

29-34. hafta fetüsün duyuları tamamen gelişmiştir. Fetüs ışık, ses, tat ve kokuyu algılayabilir. İşitme duyusu iyice gelişmiştir, tanıdık sesleri ve müziği ayırabilir (Keskin, 2011, s.27). Beyin gelişmesi hızlanmış, göz irisi ışık ve karanlığa cevap verir. Bebek uyur ve hareket eder. Beyin kabuğu, bilinç durumunu destekleyecek kadar olgunlaşmıştır. Sonraki dört haftada sinir sistemi, yeni doğan bir bebeğinki kadar gelişmiş olacaktır. Etrafındaki dünyanın farkına varmaya başlar ve beyni ilk kez bellek yaratmaya girer. Fetüs annesinin sesini dinleyerek o kadar çok zaman geçirmiştir ki artık annesinin ses ritmini tanır ve hatırlar. Hep duyduğu bu sesin ritmini iyice özümser, hatta tepki verir. Araştırmacılar, yeni doğan bebeklerin ağlayışlarının, annenin bazı konuşma ritimlerini ve özelliklerini taşıdığını bulmuşlardır (Tallack, 2007, s.124).

Bebeğin maruz kaldığı müzik türü onun ruh halini değiştirebilir. Hızlı müzik bebeği uyarır ve heyecanlandırır. Klasik ya da koro için yazılmış müzikler gibi doğal seslere yakın ve insan sesi ritimlerini içeren müziklerin sakinleştirici, yatıştırıcı etkisi olduğu, hatta aynı müzik defalarca dinletildiğinde bebeğin bunu hatırlayabildiği, tanıyabildiği, hatta tempo tutabildiği belirtilmiştir (Tallack, 2007, s.124).

2.1.6. Amniyotik Sıvı ve Tat Hafızası

Doğum öncesi dönemde fetüsün tat algısı ve hafıza oluşturma yeteneği, bilişsel ve duyuşsal gelişim açısından dikkat çekici bir süreci temsil eder. Tat algısı, fetüsün çevresiyle kurduğu ilk duyuşsal etkileşimlerden biridir ve bu süreç gebeliğin yaklaşık 13. haftasında, tat tomurcuklarının oluşumu ile başlar. Amniyotik sıvı,

anneninin diyetine ve metabolik durumuna bağılı olarak çeşitli tatları içerir ve fetüs bu tatları algılayabilir, hatta bunlara tepki verebilir.

Araştırmalar, fetüsün amniyotik sıvı aracılığıyla tatları tanıma ve tercih geliştirme yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Bu süreç, öğrenme ve hafıza mekanizmalarının doğum öncesi dönemde başladığını kanıtlamaktadır. Özellikle, annenin tükettiğı besinlerin tat profili, fetüsün amniyotik sıvı aracılığıyla bu tatlara maruz kalmasını sağlar ve doğumdan sonra bu tatlara yönelik bir tercih geliştirebilir. Örneğin, annenin gebelik sırasında sık tükettiğı tatlı ya da baharatlı yiyecekler, bebeğin bu tatlara daha fazla ilgi göstermesine neden olabilir (Mennella vd., 2001).

Buraya kadar doğum öncesi eğitimin temelleri nörobilişsel ve davranışsal perspektiften ele alınmıştır. Ancak konunun çok boyutlu doğası göz önünde bulundurulduğunda yalnızca bilimsel kanıtlarla değil, aynı zamanda manevi ve kültürel boyutuyla da incelenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Kur'an'ın insanın yaratılış süreci ve gelişimine dair sunduğı rehberlik, doğum öncesi dönemin anlam ve önemine dair derinlemesine bir kavrayış sağlamaktadır. Şimdi, bu süreci Kur'an perspektifinden ele alarak, bireyin anne karnında başlayan yolculuğunun ilahi boyutuna ışık tutmaya çalışalım.

2.2. Doğum Öncesi Eğitimin Fıtrat Temeli

Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı ayetler, doğum öncesi dönemin bireyin gelişimi açısından önemine ve bu sürecin eğitsel boyutlarına işaret eden ifadeler içermektedir. Bu ayetlerden yola çıkarak insanın eğitiminin varlık sahnesine adım attığı ilk andan itibaren başladığı söylenebilir. Kur'an'da bu durum, yaratılış süreci ve insanın gelişim aşamalarını betimleyen ayetlerle ifade edilmektedir. Örneğin, insanın anne karnındaki yaratılış safhalarına dikkat çeken ayetler, bireyin hem biyolojik hem de manevi boyutlarıyla bir bütünlük içinde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, eğitimin yalnızca doğum sonrası süreçle sınırlı olmadığı, aksine, bireyin anne rahminde geçirdiğı dönemde de başladığını ortaya koymaktadır. Nitekim Kur'an'da bu bağlamda şöyle bir ifade bulunmaktadır:

“Rabbin Âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz.” (A'râf, 7/172).

“Sizi rahimlerde dilediğı gibi şekillendiren O'dur...” (Âl-i İmrân, 3/6).

Araf süresinin 172. ayetine baktığımız zaman, ayetteki en önemli hususun, ilk vahyin, ilk muhatap oluşun bu ayete göre, döllenmeden çok önce yavru daha tek hücre halinde iken başlatılmış olmasıdır. Babaların bellerinden alınır alınmaz, ilahi vahye muhatap olan insanoğlunun, Rabbiyle bu ilk tanışması, onun tüm hücrelerine, tüm bedenine manevi kişiliğine yansımıştır. Bu ayet insanın, daha tek bir hücre iken yaratıcısı ile ilişki kurduğunu ve onunla bir anlaşmaya vardığını göstermektedir. “Elest bezmi” olarak da bilinen bu anlaşma, aynı zamanda insanları yarattıktan sonra başıboş bırakmayan, merhamet, adalet ve şefkati ile onlara sürekli yol gösteren yüce Allah'ın hidayete elverişli kılan ilk antlaşması (vahyi) olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle yüce Allah, bu ayette insanın yaratılışının bir plan ve hikmet çerçevesinde şekillendiğini vurgularken, doğum öncesi dönemde bireyin potansiyelinin şekillenmeye başladığına işaret etmektedir. Bu da eğitimin yalnızca bilişsel ve davranışsal değil, aynı zamanda manevi bir boyut taşıdığına dikkat çekmektedir.

Bunun nasıl olduğunu, yüce Allah'ın Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini nasıl aldığını ve onları kendilerine nasıl şahit tuttuğunu bilemiyoruz.

Bu konuda sadece birtakım değerlendirmeler bulunmaktadır. Örneğin bu olayın fizik dünyada meydana geldiğini kabul edenler olmuştur (Mevdudi, 1991, s.II/13). Bazıları da bu ayette yüce Allah'ın dünyaya gelmiş ve gelecek bütün insanların ruhları ile konuştuğunu ifade etmektedir (Bilgiseven, 1998, s.20). Bu olayı bir inanç meselesi olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Buna göre Yüce Allah'ın işlerinin şekli de kendi zatı gibi gayb konularına girer, bilinmez. İnsanın kavrayış gücü, yüce Allah'ın zatını idrak edemediği müddetçe Allah'ın işlerinin de nasıl meydana geldiğine akıl erdiremez. Zira bir şeyin nasıl olduğunu düşünmek ne olduğunu düşünmenin ayrıntılı bir uzantısıdır. Yüce Allah'a izafe edilen bütün işlerin nasıl olduğunu düşünmeye çalışmadan onların birer realite olduğunu kabul etmekten başka çıkar yol yoktur (Kutup, 1991, s.IV/453).

Bu ayetin, yüce Allah ile insan arasındaki ilişkiyi sürekli ve canlı tuttuğunu belirtenler de olmuştur. Buna göre Allah ile iç içe olarak kurulan Rab-merbub ilişkisi hususunda insan Allah'a "elest bezminde" söz vermiş ve onu eğiticisi olarak kabul ettiğine dair şahitlikte bulunmuştur. Bu konuda bir sözleşme içindedir. Dünyadaki hayatını gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan amacına uygun bir düzeyde ve kalitede oluşturabilmek için Allah'ın koyduğu kuralların sürekli kendisine öğretilceği bir ortama ve onun şartlarına uyacağına dair Allah'a söz vermiştir (Dodurgalı, 2010, s.82).

Seyit Kutup bu ayete açıklık getirirken iki ayrı değerlendirmede bulunmaktadır. İlkinde ona göre Yaratıcı olan yüce eğitici, onları yarattıktan hemen sonra: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye soruyor. O da yüce Allah'ın ilâh olduğunu kabul ediyor. Her çeşit noksan sıfattan münezzeh olan Allah'a kulluk yapacağını belirtiyor. Yüce Allah'ın birliğine şahitlik ediyor. Buna göre, her bir hücrede bir hayat, gizli bir yetenek ve birçok sığa sahip bir insan bünyesi vardır. Hücrede var olan bu insan bünyesi, karanlık varlığın kalbinde gizli bulunan şeklini alması için gelişme ve ortaya çıkma izni beklemektedir. Bilinen varlık sahnesine çıkmadan önce kesin söz veriyor, antlaşma yapıyor! Kur'an bu gerçeği 14 asır önce dile getirirken bilim, daha yeni yeni insanın bir tek hücre iken, bireyin tüm özelliklerini içinde gizleyen ve bütün hayatını kuşatan bir şifre niteliğindeki genlerin olduğunu açıklamaktadır (Kutup, 1991, s.IV/453).

İkincisinde ise birtakım rivayetlere değinerek yüce Allah'ın Âdemoğullarının zürriyetinden almış olduğu bu sözün, bir fitrat sözü olduğunu belirtmektedir. Buna göre, Yüce Allah'ın, insanları, ilâhlığını ve birliğini kabul etmeye müsait ve eğilimli yarattığı, başka bir ifadeyle yaratıcının aşkın gücünü algılama, sezme yatkınlığının insanoğlunda doğuştan var olduğunu belirtmiştir. Böylece Yüce Allah onların fitratlarına bu duyguyu yerleştirmiş ve insanın bu fitrata bağlı olarak gelişmesine yol açmıştır. İnsan, fitratının temizliğini bozan ve onu fitratının doğrultusundan saptıran bozucu etkenlerle karşılaşmadığı sürece, bu istikametten sapmaz (Kutup, 1991, s.IV/454).

Âl-i İmrân Suresi'nin 6. ayeti, insanın yaratılış sürecine atıfta bulunarak doğum öncesi dönemin önemini vurgulamakta ve bu sürecin bireyin eğitimiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayette, "Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur" ifadesiyle, insanın anne karnında fiziksel, zihinsel ve ruhsal yönlerden bir yaratılış ve oluşum sürecine tabi tutulduğu belirtilmektedir. Bu süreç, bireyin yalnızca biyolojik olarak değil, aynı zamanda karakter ve potansiyel yönünden de şekillendiği bir dönemi işaret etmektedir (Kutup, 1991, s.II/38).

Bu bağlamda ayetin içeriği, eğitimin yalnızca doğum sonrası başlayan bir süreç olmadığına, bireyin anne rahmindeki varoluş safhalarında da bu sürecin başladığına işaret etmektedir. İnsan, bu dönemde çevresel ve manevi etkileşimlere açık bir varlık olarak değerlendirilmekte ve bu durum, eğitimin temellerinin doğum

öncesinde atıldığını destekleyen ilahi bir perspektif sunmaktadır. Ayet, yaratılış sürecindeki bu bilinçli ve hikmetli düzenin, eğitim sürecinin doğum öncesinden itibaren başladığını anlamak için güçlü bir referans niteliği taşımaktadır (Tunç, 1998, s.207; Dodurgalı, 2010, s.183). Özellikle, "O sizi annelerinizin karnında, üç karanlık içinde bir yaratılıştan diğerine geçirerek yaratıyor. İşte bu, Rabbiniz Allah'tır; mülk O'nundur. O'ndan başka ilah yoktur; hâlâ nasıl döndürülüyorsunuz?" (Zümer, 39/6) ayeti, doğum öncesi sürecin İlahi bir düzen ve hikmetle şekillendiğini ifade eder. Bu ayet, insanın anne karnındaki gelişim sürecinin yalnızca biyolojik bir olay olmadığını, aynı zamanda derin bir manevi boyut içerdiğini vurgulamaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, doğum öncesi süreç, insanın eğitime ve etkileşime açık bir varlık olarak ele alındığı bir hazırlık safhası olarak da değerlendirilebilir.

Kur'an'ın yaratılış sürecine yaptığı vurgu, bireyin emaneti üstlenme sorumluluğuyla da ilişkilidir. Ahzab Suresi'nde geçen "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten kaçındılar ve ondan korktular; insan ise onu yükledi..." (Ahzâb, 33/72) ayeti, insanın doğumdan önce üstlendiği sorumluluğu hatırlatır. Bu bağlamda, doğum öncesi dönemdeki uyarılar ve eğitim yaklaşımları, çocuğun bu emaneti yerine getirebilecek bir birey olarak hazırlanmasında önemli bir rol oynar.

Kur'an'daki yaratılış ve gelişim vurgusu, modern bilimle de örtüşen bir anlayış sunar. Yukarıda belirtildiği gibi bilimsel araştırmalar, doğum öncesi dönemin çevresel etkilerden yoğun bir şekilde etkilendiğini ve bireyin hayat boyu öğrenme kapasitesinin bu dönemde şekillendiğini göstermektedir. Manevi bir bakış açısıyla anne adaylarının bu dönemde olumlu bir ruh hali içinde olması, dualar ve tevekkülle iç huzur sağlaması hem kendileri hem de fetüsün sağlıklı bir gelişim süreci geçirmesi açısından önemli görülmektedir. Bu, bilimsel bulgularla uyumlu olarak, annenin stres yönetimi becerilerinin ve manevi olarak güçlenmesinin çocuğun nörobiyolojik gelişimine olumlu katkı sağladığını göstermektedir.

Kur'an perspektifinden bakıldığında insanın anne karnında başlayan bu hikmeti kavramak, doğum öncesi eğitimin daha derin bir anlayışla ele alınmasını gerektirir. Bu anlayış, bireyin biyolojik, duygusal ve manevi boyutlarını bir bütün olarak değerlendiren, bütüncül bir eğitim yaklaşımını teşvik eder. Böylece, doğum öncesi dönemde fetüsün hem maddi hem de manevi potansiyelinin desteklenmesi, insanın yaratılış amacına uygun bir şekilde gelişimini sağlayacak önemli bir adım olacaktır.

Bunun yanı sıra Kur'an'da birtakım ayetlerde insan psikolojisinin temeli veya donanımı, yetenek ve zaafları ve birçok olumsuz yönleri konusunda da önemli bilgiler yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi insan emaneti (yeryüzünü imar ve ıslah etmek görevini) üstlenmiştir. İnsanın yüklendiği bu emaneti anlamlı kılan hürriyeti, onun olumlu ve olumsuz birtakım güçlerle (yetenek ve zaaflarla) donatılmış olmasının sonucudur. İnsanda bu iki zıt kutbun potansiyel olarak iç içe bulunması, onun yeryüzündeki sınavı açısından kaçınılmazdır. Örneğin Kur'an'da değişik sürelerde yüce Allah şu şekilde buyurmaktadır:

"Nefse ve ona düzen verene, ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki, nefsinin arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir" (Şems, 91/7-10).

"Ve ona iki yolu göstermedik mi?" (Beled, 90/10).

"Şüphesiz biz ona doğru yolunu gösterdik. Artık o isterse şükreden olur, isterse nankör" (İnsan, 76/3).

Bu ayetler, insanın karakterinin ve mizacının çift yönlülüğüne işaret etmektedir. Bu ve benzeri ayetlerden İslam'ın insana bakışı bütün çizgileri ile ortaya çıkıyor. Buna göre insan, çift yönlü yetenekte ve çift yönlü eğilimde yaratılmıştır. Buradaki “çift yönlü” deyimini ile insanın yaratılış gerçeği ifade edilmek istenmiştir. Bu gerçek bize insan yapısını yani hem iyiliğe hem kötülüğe hem doğruluğa hem de yanlış eğilimli olduğunu göstermektedir (Kutup, 1991, s.X/491). Ayrıca bu ayetler, insanın neyin iyilik ve neyin kötülük olduğunu ayırt edebileceğini ve kendisini iyiliğe de kötülüğe de aynı oranda yöneltebileceğini ifade eder. Bu güç, onun benliğinin özünde “yetenek” şeklinde gizlidir. Ayetlerde de görüldüğü üzere yüce Allah bu gücü, bazen “ilham” sözcüğü ile bazen de “hidayet” doğru yolu bulma, sözcüğü ile ifade eder. Dış etkenler, bu yeteneği uyarmaktan öteye gidemez ve sadece iyi veya kötü yöne yönlendirme fonksiyonunu üstlenebilirler (Kutup, 1991, s.X/491).

Ayrıca insanın zaafı, zayıf yönleri ve günaha açık tarafları da bulunmaktadır. Bu nedenle meleklerin secde ettiği insan başıboş bırakıldığı zaman tüm güzelliklerinden uzaklaşarak ve “elest bezmi”nde yüce Allah’a verdiği sözü unutarak kötü bir duruma ve inkâra düşebilir (Fersahoğlu, 1999, s.87). Kontrol edilmediği zaman insanı fitratından uzaklaştıracak birçok etken vardır. Onun zayıf yaratılışı, inkârcı bir yapıya sahip oluşu, dünyaya aşırı düşkünlüğü, dünya hayatını ebedi yaşama tutkusu, dünya malına karşı aşırı zaafı, aşırı çocuk sevgisi, karşı cinse aşırı düşkünlüğü, çok aceleci, zalim ve cahil oluşu, huysuz ve bencilliği, kıskançlığı ve çok cedelci oluşu bunlardan bir kaçıdır. Bütün bunların bilinmesi onun makul ve meşru bir tarzda eğitilmesi açısından önem arz etmektedir (Fersahoğlu, 1999, ss.88, 99).

Kısaca ifade edilen bu değerlendirmeden eğitim alanında yönlendirmeye veya eğitimin ne zaman başlaması gerektiğine dair değerli birçok gerçek çıkartılabilir. Başka bir ifadeyle en güzel surette (ahsen-i takvim) veya fitraten iyi yaratılmış insanın yetenek ve zaafılarını bilmek insanın bozulmasını önlemeye yönelik çalışmalarda onu eğitmede önemli imkânlar sunacaktır. Bu bağlamda öncelikle belirtmek gerekir ki fitrat üzere olmak ya da bulunmak, dünya hayatında hidayet üzere kalabilmek için garantili bir teminat değildir. Çünkü insanoğlu, fitratında iki zıt eğilimi birlikte taşımaktadır. Benliğinde iyiye yönelim olduğu gibi, kötüye yönelim de vardır. Başka bir ifadeyle, insanoğlunun, çift kutuplu bir karaktere sahip olması, iyi ve kötü arasında tercihte bulunmasını da zorunlu kılar (Fersahoğlu, 1999, s.84). İnsan ruhunun derinliklerinde yer alan, tüm hücrelere yayılmış olan bu çift kutupluluk iyiye yöneltmek ve doğruyu bulmak maksadıyla sorumlu, ciddi bir eğitimi de gerektirmektedir (Dodurgalı, 2010, ss.20, 24). Başıboş bırakılan, neyi nasıl öğreneceğine, neyin yanlış, neyin doğru olduğuna ilişkin rehberlik edilmeyen bir insanın tam olarak hidayet üzere bir doğrultu tutturabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle kontrol edilmediği zaman insanı, fitratında bulunan iyiye yönelme eğiliminden uzaklaştıracak etkenlerin bilinmesi ve bunların kontrol altında tutulması büyük önem arz etmektedir (Fersahoğlu, 1999, s.100).

Ünlü İtalyan eğitimci Montessori de bu iddiayı destekler mahiyette açıklamalar yapmıştır. Ona göre, gerçekte her yaşam türü, her ne kadar ilkel olursa olsun, farklı derecelerde psişik enerjilerle, belli bir türde bireysel ruh ile donatılmıştır. Montessori bu donanıma “doğuştan gelen aktivite” demektedir. Ayrıca Amerikalı Pedagog Nunn’a dayanarak, insanın gelişmesini ve inşa edilmesini sağlayan bu gelişim gücüne “Horme” adını da verir. Buna göre insan doğum öncesinde yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda “zihinsel bir organizma”dır ve sonuçta bu durum onun aktivitesinde (fitratında) etkili olmaktadır (Wilbrant, 2009, s.118). Ona göre bu aktivite canlı olanın ve yaratılışın ifadesidir. Çünkü

yaratılıştaki her şey aktivitedir. Aktivitenin anlamı yaşamdır ve ancak aktivitenin aracılığıyla yaşamın mükemmelleşmesi için çaba gösterilebilir ve başarı kazanılabilir (Wilbrant, 2009, s.117). Montessori'ye göre çocuk hangi kültürün ve uygarlığın içine doğduysa ona göre bir davranış özelliği geliştirecektir.

Sonuç olarak gerek bilimsel araştırmalar gerekse Kuran'ın rehberliğinde konuyu değerlendirdiğimizde eğitim olgusunun, doğum öncesi başladığı ve hayat boyu devam ettiği görülecektir (Saygılı, 2013, ss.9, 11). Hatta anne karnına düşmeden çok daha önce başlanması gerektiği de söylenebilir (Uzun, 2009, ss.19-22). Bu nedenle çocuk eğitimi için doğum sonrasını beklemek çok geçtir. Eğitim, anne rahminden itibaren başlamalı ve doğduktan sonra devam etmelidir. Çocuk daha anne karnında iken ve annesinin sesini başka seslerden çok net bir biçimde ayırıp tanıyabiliyorken, sağlıklı bir temel oluşturmak için onun doğal potansiyelini desteklemek, ruhsal ve bilişsel gelişimini şekillendirmek büyük bir önem arz etmektedir.

3. Doğum Öncesi Eğitimi Destekleyen Stratejik Yaklaşımlar

Doğum öncesi dönemde fetüsün öğrenme kapasitesini desteklemek ve çevresel etkileri optimize etmek amacıyla, bütüncül bir yaklaşımı esas alan stratejilerin geliştirilmesi gereklidir. Hem biyolojik hem de çevresel faktörleri dikkate alarak fetüsün gelişimini sağlamayı hedefleyen bu stratejileri şu şekilde sıralayabiliriz.

3.1. Anne-Baba Farkındalığı

Anne rahmindeki sır perdesi aralandıkça çocuk eğitiminde bu dönemin önemi de ortaya çıkmaktadır. Ancak çoğu anne baba çocuklarına yıllarını, emeklerini, en sıcak duygularını verdikleri ve ümitlerini bağladıkları halde anne rahminde çocuğu etkileme yöntemlerinden habersizdir. Bu dönemdeki çocuğun maruz kaldığı uyarıcıların olumlu veya olumsuz doğası, çocuğun eğitimine önemli ölçüde etki edebilmektedir. Olumlu uyarıcılar, çocuğun gelişimini destekleyebilir, öğrenmeye olan ilgisini artırabilir ve genel yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyebilir. Diğer yandan, olumsuz uyarıcılar, çocuğun sağlıklı gelişimini engelleyebilir, öğrenme motivasyonunu düşürebilir ve çeşitli olumsuz davranışlara yol açabilir. Bu nedenle anne babanın doğum öncesi çocuk eğitiminde, çocuğun olumlu gelişimi ve eğitimi için birtakım hususlara dikkat etmesi gerekmektedir. Bunun için birtakım eğitim programları ile anne baba adaylarına, gebelik döneminde fetüsün algı ve öğrenme süreçleri hakkında bilgi verilmelidir. Bu programlar, annenin ve babanın stres yönetimi, sağlıklı iletişim ve çevresel uyaranların etkisi konularında bilinçlendirilmesini sağlayabilir. Dolayısıyla, bu eğitimlerin yaygınlaştırılması ve her gebelik dönemi için standardize edilmesi, birey ve toplum sağlığı açısından stratejik bir öneme sahiptir.

3.2. İletişim ve İstendik (Olumlu) Uyarıcıların Verilmesi

Doğum öncesi dönemde bebeğin çevresiyle etkileşim içinde olduğu ve çeşitli iç ve dış uyaranlara tepki verdiği artık bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Bu dönem, anne karnındaki bebek için duyuşsal bir deneyim sürecidir ve bebeğin vücut dili aracılığıyla çeşitli mesajlar aldığı ve ilettiği bir iletişim platformudur. Annenin sesini, kalp atışını, çevresel sesleri ve hatta dışarıdan gelen ışığı hisseden bebek, annesinin ruh haline, dinlediği müziğe, çevresel koşullara hatta annenin yemek yemesine kadar bir dizi faktöre tepki gösterir. Örneğin, bebek müziği dinlediğinde sakinleşebilir, annesinin güldüğünü hissettiğinde gülümseyebilir veya annesinin kızgın olduğunu hissettiğinde hırçınlaşabilir. Aynı şekilde, kuvvetli ışık, gürültü, basınç veya acı gibi negatif uyarıcılara karşı vücut hareketleriyle tepki göstererek

kendini korumaya çalışabilir. Anne rahminde çevreye karşı duyarlı bebek ile iletişim (onunla konuşmak, ona müzik dinletmek, kitap okumak vb.) kurarak onları eğitmek mümkündür. Zira bu dönemde dış uyarıcılara bile cevap veren bebeğin, anne tarafından gönderilen uyarıcılardan etkileneceği gayet açıktır. Tabi burada önemli olan, fetüs daha anne karnındayken erken uyarılmanın, onun bilişsel işlevlerinde etkisin ne kadar olduğunun bilinmesidir. Çalışmalar doğum öncesinde, çocuk beyninin geliştirilebileceğini de göstermektedir. İnsan beyni hücrelerden (nöron) oluşur. Nöron adı verilen bu sinir hücreleri aktif hala geldiği zaman kendi aralarında iletişim kurarlar. Beyin uyarı aldıkça nöronların birbiriyle olan etkileşimi, iletişimi artar ve bu sayede daha çok nöron entegre olur. Bu da bebeğin zekâsını, sosyal ve duygusal yeteneklerini geliştirir (Yılmaz, 2004, s.43). “İşlevsel geçerlilik” terimiyle de ifade edilen bu fikre göre sinir sisteminin bütünüyle işlevsel olması için uyarılma büyük önem arz eder. Yapılan bazı çalışmalarda zenginleştirilmiş çevresel faktörlerin beyin yapısını ve fonksiyonlarını etkilediği ve neokorteksteki beyin büyüklüğünü arttırdığı gözlenmiştir (Solso, 2007, s.473). Bu nedenle gebelik esnasında bebek ile iletişim kurmak, konuşmak, bebeklerin zenginleştirilmiş uyarım almasını sağlamak beyin gelişimine ve buna bağlı olarak bilişsel gelişimine katkı sağlayabilir.

Bu bağlamda uyarıcıların olumlu (istendik) olması da çocuğun eğitiminin olumlu yönde başlamasını sağlayacaktır. Çocuklar ve büyüklerde gelişen ruhsal bozuklukların nedenleri, beyni bozan fizyolojik ve biyolojik etkilerin yanı sıra içinde bulunan çevrenin etkileri olduğu belirtilmiştir. Bu etkiler anne babadan gelir ve rahim içi yaşantıyla başlar. Annenin içinde bulunduğu ortamın annede oluşturduğu duygu ve düşünce, hormonlar vasıtasıyla, olduğu gibi bebeğe de yansır. Bu da bebeğin doğduktan sonra, salih veya şaki olmasında etkili olabilir. Bu nedenle bebeğin ruhsal gelişimini olumsuz etkileyebilecek ortamlardan uzak durmak gerekmektedir. Anne rahmindeki bebeğin maruz kaldığı uyarıcıların olumlu ve destekleyici olması, sağlıklı bir gelişim ve eğitim için kritik bir öneme sahiptir. Olumlu çevresel etkenler, çocuğun öğrenme potansiyelini arttırdığı gibi olumlu bir eğitim temeli de oluşturur (Dodurgalı, 2010, ss.191, 194).

3.3. Stres Yönetimi, Olumlu Düşünce ve Maneviyat

Annenin gebelik boyunca yaşadığı stresin fetüs üzerinde olumsuz etkileri olduğu düşünüldüğünde stres yönetimi programlarının geliştirilmesi ve anne adaylarına psikolojik destek sağlanması stratejik bir öneme sahiptir. Bu durum hem annenin ruh sağlığını hem de fetüsün gelişimini olumlu etkileyebilir. Bu nedenle hamile annenin, stresten ve stresin neden olduğu olumsuz durumlardan korunmak için stresle baş etmeyi (stres yönetimi) öğrenmesi gerekir. Stresi tamamen yok etmek belki mümkün olmayabilir. Zaten bu istenen bir durum da değildir. Çünkü belli orandaki stresin yararlı olduğu da belirtilmiştir (Yöndem, 2011, s.24). Olumlu stres düzeyi denilen bu düzeydeki stresin, kişiye enerji verdiği, potansiyelini açığa çıkarmasına yardımcı olduğu, kişinin dikkatini ve performansını arttırdığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte yoğun stresten ve stresin zararlı etkilerinden korunmak gerektiği ve bunun da mümkün olduğu belirtilmiştir (Hickin, 2002, s.44).

Annenin aşırı strese girmeden olaylarla başa çıkabilmesi, sorunları sakin biçimde çözmesi ve duygularıyla ilişkilerini yerli yerine oturtması, olumlu düşünmeye çalışması ve olumlu bir tutum geliştirmesi gibi özelliklerin tümü yaşama sağlıklı biçimde yaklaşmasının ve mutlu olmasının parçalarıdır. Bunun için de hamile annenin bazı becerileri geliştirmesi gerektiği belirtilir (Yöndem, 2011, ss.29, 33). Zira yukarıda da görüldüğü gibi annenin mutlu olmasının çocuk üzerindeki etkileri açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Doktorların gebe annelerin stresten kurtulması için öneride bulundukları becerilerin yanında insanlar, hamile

anneye dua, maneviyat, tevekkül ve teslimiyet gibi becerileri geliştirmelerini tavsiye etmelidir. Yaşamın mükemmel olmadığını hepimiz biliyoruz. Her zaman çıkışlar ve inişler, önceden görülmeyen engeller olmaktadır. Yaşamımızda beliren ve önceden kestiremediğimiz olaylar için (ayrılık, yakınıni kaybetme, ani işsizlik ya da zor gebelik gibi travmalar vb.) hiçbir şey yapamayız ama en azından bunlarla başa çıkabilmek için bir şeyler yapabiliriz. Biz insanlar, davranışlarımızı ve performansımızı etkilemek istiyorsak bunu ancak bilinçaltı zihnimizle yapabiliriz (Yöndem, 2011, ss.35, 38). Bunun için, olumlu düşünceler seçmeli ve bunları sürekli tekrarlamalıyız. Buna göre; Olumlu düşünme, bilinçaltı zihnimizin yönlendirebilme yeteneğini olumlu biçimde kullanmakla gerçekleşebilir (Hickin, 2002, s.47). Ayrıca olumlu düşünme birtakım ritüellerle insanın içsel duygularıyla temasa geçip olumsuz düşüncelerini yok etmesine ve yaşamının sorumluluğunu kendi ellerine almasına yardımcı olabilir (Hickin, 2002, s.48, 49). Kanaatimizce olumlu düşünme, tam anlamıyla dua, maneviyat, tevekkül ve teslimiyetle gerçekleşebilir. İnsanlar sorunlu bir durumdan kurtulmak için dua eder. Aynı anda da olumlu sonuçlar hakkında ve sorun çözüldüğünde duyacağı rahatlatma (maneviyat) üzerinde düşünür. Dua eder çünkü mutlak bir gücün ona yardımcı (tevekkül ve teslimiyet) olacağına inanır. Anne rahmindeki çocuğun gelişimi açısından bunların sağladığı rahatlatma inkâr edilemez.

3.4. Beslenme ve Tat Hafızası Farkındalığı

Yukarıda da belirtildiği gibi, yapılan bazı çalışmalarda damak zevklerimizin nasıl büyüdüğüümüze bağlı olarak şekillendiğini gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre, anneler hamile iken ne yerlerse çocuklar da doğumdan sonra o yiyecekleri beğenmektedir. Örneğin havuç suyu ile ilgili bir çalışmada bir grup hamile kadına haftada dört kez olmak üzere 100'er gram havuç suyu içirilir başka bir grup kadına ise sadece su içirilir. Doğduktan sonra bebekler ek besine geçtikleri vakit iki bebek grubu arasındaki farklar gözlemlenir. Hangi çocuğun hangi gruba ait olduğunu bilmeyen bir gözlemciye çocukların mamalarına havuç suyu eklendiği zaman ne tür tepkiler verdiklerini gözlemesi istenir. Anneleri havuç suyu içmeyen bebekler mamayı ilk tattıkları zaman yüzlerini ekşittikleri ve yemek istemedikleri gözlemlenir. Anneleri havuç suyu içen çocukların ise mamayı severek yedikleri gözlemlenmiştir (Green vd., 2010, s.23). Bu nedenle annelere gebelik döneminde dengeli ve çeşitli bir diyet uygulamalarının fetüs üzerindeki uzun vadeli etkileri hakkında bilgi verilmelidir. Özellikle annelere tat hafızasını destekleyecek sağlıklı ve doğal besinler tüketmeleri önerilebilir.

Sonuç

Doğum öncesi dönem, bireyin bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel gelişiminin temellerinin atıldığı kritik bir evre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte fetüs, çevresel ve biyolojik uyaranlara duyarlılık geliştirerek yaşam boyu sürecek öğrenme ve adaptasyon kapasitesinin ilk adımlarını atar. Araştırmalar, bu dönemde sağlanan olumlu uyaranların çocuğun bilişsel gelişimine, duygusal düzenleme becerilerine ve sosyal uyum kapasitesine önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle annenin olumlu duygusal durumu, fetüsle kurduğu bağ, sağlıklı beslenme alışkanlıkları ve çevresel faktörler, doğum sonrası çocuğun öğrenme motivasyonu ve yaşam kalitesi üzerinde belirleyici bir rol oynar.

Bu bağlamda, doğum öncesi eğitimin etkilerini anlamaya yönelik daha fazla bilimsel araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmalar, doğum öncesi uyaranların uzun vadeli etkilerini inceleyerek, bireyin tüm yaşam döngüsünü kapsayan bir perspektif sunmalıdır. Örneğin, annenin gebelik sürecindeki stres düzeyi fetüsün biyolojik süreçlerini nasıl etkiler? Annenin manevi dayanıklılığı,

tevekkül ve olumlu düşünme gibi psikolojik kaynakları, fetüsün genel gelişimine nasıl yansır? Bu tür sorular, disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmalı ve hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etkili stratejiler geliştirilmelidir.

Doğum öncesi eğitim, yalnızca fetüsün gelişimini desteklemekle kalmaz; aynı zamanda annenin ruh sağlığını iyileştiren, bilinçli ebeveynliğe zemin hazırlayan bir süreçtir. Anne rahmindeki bebeklerin doğal potansiyellerini en iyi şekilde ortaya çıkarmayı amaçlayan bu eğitim süreci, annenin bebekle kurduğu aktif iletişim, olumlu uyarıcıların sağlanması, hareket ve duyuşsal etkinliklerin teşvik edilmesi gibi yöntemlerle desteklenmelidir. Anne rahmi, bebeğin duyuşsal, bilişsel, duygusal ve nörolojik gelişimi açısından kalıcı etkilerin oluştuğu bir ortamdır. Bu nedenle, anne ve baba tarafından oluşturulan istendik çevresel koşullar, çocuğun yalnızca sağlıklı bir birey olarak gelişmesine değil; aynı zamanda din, bilim, sanat ve dil gibi alanlarda daha yüksek bir potansiyele ulaşmasına da katkı sunabilir.

Son olarak, doğum öncesi eğitimin etkilerinin kapsamlı biçimde araştırılması, sadece bireysel değil toplumsal düzeyde de önemli kazanımlar sağlayacaktır. Bu alandaki bilimsel çalışmalar, doğum öncesi dönemi destekleyici politikaların ve eğitim programlarının oluşturulmasına zemin hazırlayarak, yaşam kalitesini yükselten ve sağlıklı nesillerin yetişmesini mümkün kılan bilinçli yaklaşımların gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu yönüyle doğum öncesi eğitim, yeni araştırmalara ilham veren ve insan gelişiminin en erken aşamasında müdahale imkânı sunan değerli bir alandır.

Kaynakça

- Açıkalin, A. (2006). *Kundaktan okula çocuklarımız*. Pegem Yayınları.
- Akyiğit, H. (2022). Türkiye’de aile politikalarının temel sorunu: Eleştiri, teşhis ve öneri. A. Burak, M. Demirci & S. Ramazanov (Ed.), *Dijital çağda aile içinde* (ss.53-68). İstanbul Aile Vakfı Yayınları.
- Avcı, F. (2011). *Anneliğe yolculuk*. Tudav Yayın Grubu.
- Aydın, M. Z. (2007). *Ailede çocuğun ahlak eğitimi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayraklı, B. (2005). Eğitimin doğum öncesi boyutu. İ. Canan (Ed.). *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler) I*. İSAV Yayınları.
- Bayrakdar, M. (2004). *İslam düşüncesi yazıları: Gazali ve çocuk eğitimi*. (M. Vural, Çev.). Elis Yayınları.
- Bilgiseven, A. K. (1998). Ruh ve beden. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6, 9-44.
- Can, D. (2012). *Eğitim evde başlar*. Hayat Yayın Gurubu.
- DeCasper, A. J. & Spence, M. J. (1986). Prenatal maternal speech influences newborns’ perception of speech sounds. *Infant Behavior and Development*, 9 (2), 133-150. [https://doi.org/10.1016/0163-6383\(86\)90025-1](https://doi.org/10.1016/0163-6383(86)90025-1)
- Dikeçligil, F. B. (2012). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8 (31), 21-52.
- Dodurgalı, A. (2010). *Ailede din eğitimi*. Timaş Yayınları.
- Doğan, İ. (2007). *Vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları*. Pegem Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal iş bölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.). Cem Yayınları.

Efe, A. & Çelik, E. (2018). Çocukların suça sürüklenmelerinin önlenmesinde aile kurumu ve dinin önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (4), 1425-1432.

Erdem, M. & Akman, Y. (2001). *Gelişim ve öğrenme*. Arkadaş Yayınevi.

Esin, B. D. (2011). *Minik dâhiler kılavuzu 0-12 ay bebek gelişimi ve eğitimi*. Kaldırım Yayınları.

Fazlurrahman. (1998). *Ana konularıyla Kur'an*. (A. Açıkgenç, Çev.). Ankara Okulu Yayınları.

Fersahoğlu, Y. (1999). Kur'an'a göre insanın zaafı ve zayıf yönleri. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6, 81-100.

Greene, A., Pavini, J. & DiGeronimo, T. F. (2010). *Sağlıklı bebek yetiştirme rehberi*. (B. Kaptanoğlu, Çev.). Hayykitap.

Gazzâlî, E. H. (1981). *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*. (A. Arslan, Çev.). Arslan Yayınları.

Gazzâlî, E. H. (1979). *Kimyayı saadet*. (F. Meyan, Çev.). Bedir Yayınevi.

Göknar, Ö. (2003). *Bilinçli çocuk yetiştirme*. Simge & Akdeniz Yayınları.

Hepper, P. G. (1991). An examination of fetal learning before and after birth. *The Irish Journal of Psychology*, 12 (2), 95-107. <https://doi.org/10.1080/03033910.1991.10557830>.

İbrahimoglu, D. (2010). *Evliliğin kitabı*. Hayat Yayınları.

Karabekiroğlu, K. (2013). *Bebek daha doğmadan*. Say Yayınları.

Karaman H. vd. (2018). *Kur'an yolu meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Keskin, S. P. (2011). *Annelik akademisi hamileyim*. Boyut Matbaacılık A.Ş.

Korkmaz, E. (2012). *Montessori metodu, özgür çocuklar için eğitim*. Algi Yayın.

Kuhl, P. K. (2004). Early language acquisition: Cracking the speech code. *Nature Reviews Neuroscience*, 5 (11), 831-843. <https://doi.org/10.1038/nrn1533>

Kutup, S. (1991). *Fizilal-İl Kur'an*. (S. Uçan vd., Çev.). Dünya Yayıncılık.

Leahy, R. L. (2007). *Bilişsel terapi ve uygulamaları*. (H. Hacak, M. Macit & F. Özpilavcı, Çev.). Litera Yayıncılık.

Lecanuet, J. P. & Schaal, B. (1996). Fetal sensory competencies. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 68 (1), 1-23. [https://doi.org/10.1026/0301-2115\(96\)02509-2](https://doi.org/10.1026/0301-2115(96)02509-2).

Lipton, B. H. (2014). *İnancın biyolojisi*. (B. Ünlütürk, Çev.). Kuraldışı Yayınları.

Marx, K. (2003). *Kapital (kapitalist üretiminin eleştirel bir tahlili)*. (A. Bilgi, Çev.), Eriş Yayınları.

Maslow, A. H. (1943). A Theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>

Mennella, J. A., Jagnow, C. P. & Beauchamp, G. K. (2001). Prenatal and postnatal flavor learning by human infants. *Pediatrics*, 107 (6), E88-93. <https://doi.org/10.1542/peds.107.6.e88>

Mevdudi, E. A. (1991). *Tefhimul Kur'an, Kur'an'ın anlamı ve tefsiri*. İnsan Yayınları.

Moon, C., Lagercrantz, H. & Kuhl, P. K. (2013). Language experienced in utero affects vowel perception after birth: A study on newborns. *Acta Paediatrica*, 102 (2), 156-160. <https://doi.org/10.1111/apa.12098>.

Morris, C. G. (2002) *Psikolojiyi anlamak (Psikolojiye giriş)*. (Komisyon, Çev.). Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Ozankaya, Ö. (1979). *Toplumbilime giriş*. Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları.

Özbay, Y. & Aydoğan, D. (2013). Aile yılmazlığı: bir engele rağmen birlikte güçlenen aile. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7 (30), 9-24.

Özcan, Ş. (2009). *Onlar birer çiçek, çocuk gelişimi ve eğitimi üzerine*. Anı Yayıncılık.

Özkan, Y. & Kılıç, E. (2013). Aile'nin psiko-sosyal destek ihtiyacını karşılamada yeni bir model önerisi: Aile sağlığı merkezlerinde aile psiko-sosyal destek birimi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7 (30), 26-44.

Özsoy, Ö. & Güler, İ. (1998). *Konularına göre Kur'an (sistemik Kuran fihristi)*. Fecr Yayınevi.

Partanen, E., Kujala T., Naatanen R. & Huotilainen M. (2013). Learning-induced neural plasticity of speech processing before birth *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110 (37) 15145-15150, <https://doi.org/10.1073/pnas.1302159110>

Plomin, R. (1991). Genetics, environmental risks, and protective factors. *Behavior Genetic Approaches in Behavioral Medicine*, 217-235. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9377-2_12.

Polat, İ. (2024). Doğum öncesi dini eğitimin imkânı. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi-KİTOD*, 2 (4), 411-438. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14234549>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Saygılı, S. (2013). *Ruhen ve bedenlen sağlıklı çocuk yetiştirmek*. Hayat Yayın Gurubu.

Solso, R. vd. (2007). *Bilişsel psikoloji*. (A. Ayçiçeği-Dinn, Çev.). Kitabevi Yayınları.

Uzunay, M. Y. (2013). *Çocuk eğitiminde anne baba tutumları*. Eşik Yayınları.

Uzun, S. A. (2009). *Anne! babamı iyi seç*. Hayat Yayınları.

Tallack, P. (2007). *Anne karnında*, (A. Yavuz, Çev.). NTV Yayınları.

Tarhan, N. (2010). *Evlilik psikolojisi*. Timaş Yayınları.

Tunç, B. (1998). Anne kavramından hareketle eğitimde anne çocuk ilişkisi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 195-240.

Van Den Bergh, B. R., Mulder, E. J., Mennes, M. & Glover, V. (2005). Antenatal maternal anxiety and stress and the neurobehavioural development of the fetus and child: Links and underlying mechanisms. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 29 (2), 237-258. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2004.10.007>.

Varol, R. (2010). *Çocuklarımıza neyi, ne zaman ve nasıl öğretilim?*. Nüve Yayınları.

Wechselberg, K. & Puny, U. (1989). *Anne ve çocuk*. (E Kınalıbay, Çev.). Remzi Kitabevi.

- Weber, M. (1997). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Z. Gürata, Çev.). Ayraç Yayınevi.
- Wilbrant, E. Ç. (2009). *Çocuk eğitimi sanatı*. Sistem Yayıncılık.
- Wilson, E. O. (1998). *Consilience: the unity of knowledge*. Alfred A. Knopf
- Yılmaz, S. (2004). *Seni duyuyorum anne, anne karnında çocuk eğitimi*. Timaş Yayınları.
- Yöndem, Z. D. (2011). *Kişilik dinamikleri ve stresle baş etme*. Elif Yayınevi.